

AGNIESZKA POLAK,¹ ANDRZEJ GRZYBOWSKI,^{2,3} JAROSŁAW SAK,⁴

Zygmunt Kramsztyk – patriota, działacz społeczny, filozof medycyny i lekarz

Zygmunt Kramsztyk - patriot, social activist, philosopher of medicine and physician.

¹Zakład Nauk Medycznych Uniwersytetu Medycznego w Lublinie, Kierownik: dr n. farm. Andrzej Wróbel

²Oddział Okulistyczny Wielospecjalistycznego Szpitala Miejskiego w Poznaniu, Ordynator: dr hab. med. Andrzej Grzybowski, prof. UWM

³Katedra Okulistyki Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Kierownik: dr hab. med. Andrzej Grzybowski, prof. UWM

⁴Zakład Etyki i Filozofii Człowieka, Uniwersytet Medyczny w Lublinie, Kierownik: dr hab. med. Jarosław Sak

Streszczenie:

Artykuł przedstawia drogę życiową, w tym dokonania zawodowe, lekarza i filozofa medycyny pochodzenia żydowskiego Zygmunta Kramsztyka na tle stosunków polsko-żydowskich na ziemiach polskich w XIX wieku. W pracy omówiono sytuację społeczno-polityczną ludności żydowskiej w dziewiętnastowiecznej Warszawie. Przedstawienie życiorysu Kramsztyka zostało pogłębione o prezentację Jego przodków i osób z bliskiej rodziny. Zygmunt Kramsztyk angażował się w niesienie pomocy medycznej ubogiej ludności Warszawy. Był dobrym organizatorem: sprawował funkcje naczelnego lekarza i ordynatora oddziału ocznego Szpitala Starozakonnych w Warszawie. Jako lekarz-okulista rozwijał również pasje humanistyczne. Dotyczyły one przede wszystkim badań nad kulturą i językiem polskim oraz refleksji filozoficznej nad medycyną. Stworzył „Krytykę Lekarską” – czasopismo naukowe na łamach którego toczono spory w zakresie rozważań filozoficzno-medycznych. Jednym z najbardziej istotnych zagadnień w tym zakresie którymi fascynował się Kramsztyk była kwestia statusu metodologicznego medycyny – jej relacji do nauki i sztuki.

Słowa kluczowe: Zygmunt Kramsztyk, medycyna warszawska, okulistyka żydowska, okulistyka polska, historia okulistyki, historia medycyny.

Summary:

The article presents the life and professional achievements of a Jewish physician and philosopher of medicine - Zygmunt Kramsztyk. The article is set against the background of Polish-Jewish relations on the Polish territories of the XIX century and discusses the socio-political situation of the Jews in nineteenth-century Warsaw. Presented biography of Kramsztyk was deepened by the presentation of his ancestors and his closest relatives. Zygmunt Kramsztyk was involved in providing medical aid to the poor of Warsaw. He was a good organizer; he held the function of head consultant and the Head of the Ophthalmological Department of the Jewish Hospital in Warsaw. As a physician - ophthalmologist he also developed a passion for humanities. These passions focused mainly on the culture and Polish language and philosophical reflection on medicine. He created the „Krytyka Lekarska” – a scientific journal where disputes of philosophical and medical considerations were published. One of the most important matters that fascinated Kramsztyk was the methodological status of medicine – its relations to science and art.

Key words: Zygmunt Kramsztyk, Warsaw medicine, Jewish ophthalmology, Polish ophthalmology, history of ophthalmology, history of medicine;

Zygmunt Kramsztyk pochodził z wielodzietnej, żydowskiej rodziny. Jego ojciec Izaak Kramsztyk był rabinem działającym na rzecz reformy judaizmu w duchu Haskali. Wszyscy synowie Izaaka Kramsztyka nosili polskie imiona i zdobyli wykształcenie w polskich szkołach. Z. Kramsztyk był okulistą, lekarzem-higienistą, filozofem medycyny oraz hobbystycznym badaczem kultury języka polskiego. Okres jego aktywności zawodowej przypadł na czasy po klęsce powstania styczniowego, kiedy wśród warszawskiej inteligencji zaczęły dominować ideały pracy organicznej.

OŚWIECENIOWY RUCH HASKALA

Od czasów średniowiecza europejscy wyznawcy judaizmu tworzyli odrębne diaspory w obrębie miast europejskich, w których żyli według zasad, które im gwarantowało zachowanie praw i możliwość kultywowania tradycji talmudycznej, przede wszystkim zaś uniknięcia zeświecczenia. Życie codzienne jej członków regulowało wiele restrykcyjnych przepisów Talmudu. By zachować swoją odrębność godzili się oni często na status ludzi drugiej kategorii. (1)

W XVIII w. w kręgach żydowskich pojawili się ludzie, którzy poddali krytyce dotychczasowy porządek izolacji, stawiając sobie cel odnowę moralną judaizmu. Haskala, oświeceniowy ruch intelektualny zrodził się w Niemczech. Dążył do reformy fundamentów społeczeństwa religijnego. Na ziemiach polskich próby reformy judaizmu podjęli syn rabina, lekarz Stanisława Augusta Poniatowskiego, Jakub Kalmanson (1722-1811) oraz grupa kształcącej się w Niemczech inteligencji oraz przemysłowcy. W wydanej w 1795 r. broszurze J. Kalmanson postulował: likwidację szkół religijnych (chederów) i zastąpienie ich szkołami publicznymi, wprowadzenie przymusu szkolnego i nauki j. polskiego, nauczania historii i języka hebrajskiego (a nie jidysz), odejścia od tradycyjnego stylu ubierania się, określenia wieku dla zawierania małżeństw, modlitwy w języku polskim. Działania te miały na celu asymilację z Polakami, wejście do sfer działalności politycznej, społecznej i kulturowej nieżydowskiej społeczności, a w konsekwencji równouprawnienie i uzyskanie pełni praw obywatelskich. Oświecenie żydowskie stworzyło ideologiczną i kulturową podstawę dla rozwoju judaizmu reformowanego, którego zwolennikiem i propagatorem był Izaak, ojciec Zygmunta Kramsztyka. Od początku XIX w. w programie zwolenników asymilacji ważnym punktem była walka ze stereotypem ubóstwa i zacofania społeczności wyznania mojżeszowego poprzez poprawę stanu sanitarnego żydowskich dzielnic. Procesy rozpoczęte przez Haskalę dla wielu Żydów

uznane zostały za niebezpieczne i negatywne. Do głównych oponentów należeli chasydzi, syjoniści i bundowcy. (1,2,3,4,5,6,7)

SPOŁECZNO-POLITYCZNA SYTUACJA ŻYDÓW W XIX WIECZNEJ WARSZAWIE

W 1795 roku Warszawa stała się miastem pruskim. (7) Sytuację wyznawców judaizmu pod zaborem pruskim normowała ustawa z 1797 r. *Generalne Urządzenie Żydów w Prowincjach Prus Południowych i Nowo Wschodnich*. (8) Potwierdzała ona odrębność stanową Żydów, dzieląc ich na dwie kategorie: bogatych, asymilujących się z ludnością niemiecką i polską oraz ortodoksyjnych, którzy za przebywanie w mieście zobowiązani byli do opłacania podatków m.in. koszernych i biletowych. Zgodę na osiedlanie się w obrębie Warszawy ludność wyznania mojżeszowego otrzymała w 1802 r. Rozwijające się miasto przyciągało wiele żydowskich rodzin, niektóre szybko się bogaciły, większość żyła jednak w biedzie i całkowitej izolacji. W grupie warszawskich Żydów znaleźli się jednak zwolennicy Haskali, którzy tak jak Leopold Kronenberg czy Herman Epstein podejmowali działania na rzecz pogodzenia interesów żydowskich i polskich w sprawach dotyczących religii, kultury i gospodarki. (9,10,11,12,13,14,15)

Po 1815 roku Warszawa znalazła się pod zaborem rosyjskim. Większość ustaw pruskich obowiązywała nadal w Królestwie Polskim (1815-1918). Władze rosyjskie od początku przyjęły politykę asymilacyjną względem wyznawców judaizmu. Politykę asymilacji realizowano na kilku płaszczyznach: administracyjnej, gospodarczej, politycznej i kulturowej (zakazy noszenia tradycyjnych strojów). Wiele ograniczeń gospodarczych wprowadzono też w Królestwie Polskim. W Warszawie powstały dzielnice „egzymowane” dla bogatszych Żydów oraz rewiry żydowskie dla ubogiej społeczności. Do 1864 r. Żydzi nie mogli być adwokatami, istniał też zakaz zatrudniania ludności wyznania mojżeszowego w urzędach i instytucjach publicznych, wyjątek stanowiły tzw. wolne zawody (lekarze, nauczyciele, artyści i księgarze). Prawa obywatelskie i wyborcze Żydów uzależniono od znajomości języka rosyjskiego, polskiego lub niemieckiego. W konsekwencji polityki władz rosyjskich na przestrzeni XIX wieku wzrosła w Warszawie grupa biedoty żydowskiej, która żyła w bardzo złych warunkach sanitarnych. Dzielnica żydowska stawała się zarzewiem chorób i epidemii, co utrzymywało stereotyp żyjącego w ubóstwie i zacofaniu Żyda. (8,9,10,11,12,13,14,15,16,17)

W latach 1825-1837 działał, powołany przez cara Aleksandra I, Komitet Starozakonnych, którego celem

była reprezentacja interesów prawnych Żydów w Królestwie Polskim oraz postulowanie zmian kulturowych i legislacyjnych w prawodawstwie. Jedną z inicjatyw Komitetu było utworzenie Warszawskiej Szkoły Rabinów (1826-1861). (11, 17) Językiem wykładowym był polski. Uczelnia nie cieszyła się jednak zaufaniem Żydów. Początkowo uczniów rekrutowano z niższych warstw, gwarantując im utrzymanie oraz posadę po zakończeniu nauki. (11) W pierwszym roku istnienia placówki było 26 uczniów, w 1846 - 260. (11)

Druga połowa lat 50 XIX wieku to czas wzrostu nadziei na zmiany polityczno-społeczne, to również czas zacieśnienia stosunków polsko-żydowskich. Coraz większa grupa Żydów zaczęła dostrzegać gwarancję praw obywatelskich w akulturacji z polskim społeczeństwem. Na czele tej grupy stanęli absolwenci Szkoły Rabinów. W 1856 r. do Warszawy przybył Dow-Ber Meisels, bohater wydarzeń Wiosny Ludów w zaborze austriackim. Objął on stanowisko nadrabina, stając się ideowym przywódcą warszawskiego judaizmu reformowanego (asymilatorów). Grupa ta podjęła działania na rzecz stworzenia czasopisma w j. polskim, które prezentowałoby żydowski światopogląd. W konsekwencji powstały czasopisma: „Gazeta Polska”, „Jutrzenka” (1861-1863 r.) a po klęsce powstania styczniowego „Izraelita” (1866-1912). (4,7, 13,14, 21)

W dziejach kształtowania się stosunków polsko-żydowskich na przestrzeni XIX wieku szczególnie istotne wydają się być wydarzenia pierwszej połowy lat 60-tych. W 1860 r. rozpoczęły się w Warszawie manifestacje patriotyczne. Wbrew nadziejom na pokojowe rozwiązanie konfliktu pomiędzy caratem a Polakami do pierwszych walk z żandarmerią doszło 25 II 1861 roku, dwa dni później, życie straciło 5 Polaków. Atmosferę wydarzeń sprzed wybuchu powstania styczniowego uwiecznił Cyprian Norwid w wierszu „Żydowie polscy”. Wydarzeniom towarzyszyły uroczyste nabożeństwa odprawiane w kościołach i synagogach. (12,13,14)

Niezależnie od manifestacji i uroczystości religijnych im towarzyszącym, grupa Polaków oraz Żydów podjęła rozmowy z margrabim Aleksandrem Wielopolskim, dyrektorem Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Był on zwolennikiem tworzenia nowoczesnego społeczeństwa opartego na silnej klasie średniej, głównie wywodzącej się ze środowisk żydowskich. Poparcie Wielopolskiego dla kwestii żydowskiej doprowadziło do wydania dekretu w czerwcu 1862 roku, w którym władze rosyjskie zrównywały w prawach i obowiązkach Żydów i Polaków zamieszkujących Królestwo Polskie. Dokument uchylał ograniczenia dotyczące miejsca zamieszkania, nabywa-

nia nieruchomości, pełnienia funkcji publicznych, wykonywania uprzednio zakazanych zawodów. Młodzież żydowska mogła podjąć edukację w polskich szkołach (a nie tak jak w I połowie XIX wieku wyjeżdżać do Niemiec w celu zdobycia wykształcenia medycznego, na Akademii Medyko-Chirurgicznej (1857-1962), później zaś w Szkole Głównej Handlowej (1862-1869), która powstała jako konsekwencja reform rozpoczętych przez Wielopolskiego. Przez 7 lat działalności tej placówki dbano o to, by stała ona na najwyższym poziomie. „Wychowawcy Szkoły Głównej - pisał Bolesław Prus, absolwent tejsze uczelni – zaczęli przypatrywać się własnemu społeczeństwu poprzez szkła europejskiej cywilizacji i surowej krytyce poddali całe życie narodu...”. (19) Bardzo szybko przejęła ona funkcje organizowania życia naukowego Warszawy i kształcenia młodzieży pod kątem przyszłej pracy społecznej. (19,20,21,22,23,24)

W latach 1871-1898 roku prezesem warszawskiej gminy żydowskiej został Ludwik Natanson: lekarz, członek Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, założyciel i redaktor „Tygodnika Lekarskiego”, zwolennik judaizmu reformowanego. Przekształcił on Dozór Bóżniczy (istniał od 1821 r. zamiast kahału) w nowoczesnie funkcjonujący Zarząd Gminy i rozpoczął szereg reform organizacyjnych i finansowych. Działał na rzecz podniesienia stanu sanitarnego warszawskiej dzielnicy żydowskiej, kładł duży nacisk na edukację społeczną, organizację szpitali. Dzięki jego poparciu powstał Szpital Dziecięcy sfinansowany przez rodziny Bersonów i Baumanów oraz Szpital Starozakonnych na Czystym. Śmierć Natansona w 1798 roku dla wielu stała się symbolicznym kresem nadziei Żydów na asymilację ze społeczeństwem polskim. (11,13,14)

W latach 80-tych XIX wieku nasiliły się prześladowania Żydów. (25) W sierpniu 1881 r. w Cesarstwie Rosyjskim powołano do życia ochranę, która posiadała prawo aresztowania i zsyłania bez sądu wszelkich podejrzanych o działalność wywrotową. (1,7) Władze stymulowały obławy, aresztowania, pogromy, które trwały nieprzerwanie również w Królestwie Polskim do 1907 r. Do końca XIX w. Żydzi zostali wykluczeni z życia publicznego w Rosji. Nie byli dopuszczani do gwardii, marynarki, jednostek frontowych, żandarmerii. (1,7,17) W 1887 r. zabroniono im wstępowania do szkół wojskowych, a rok później usunięto ich ze szpitali wojskowych. (1,7) Chociaż dopuszczano ich do prowadzenia wykładów na Uniwersytetach, nie mogli uzyskiwać tytułów profesorskich. Echa wydarzeń docierały również do Warszawy z falą wynędzniałych uchodźców, którzy w Królestwie Polskim szukali chleba, pracy i normalności. Na przełomie XIX i XX wieku również w kręgach polskich uaktywniły się nastroje antyżydowskie, a to

za sprawą polityki Romana Dmowskiego i Zygmunta Balickiego, twórców i przywódców Narodowej Demokracji. W myśl tej polityki Żydów uznano za czynnik obcy i zagrożenie dla Polaków. Endecja znajdowała coraz większą grupę zwolenników w kręgach warszawskiej inteligencji, także wśród lekarzy. W rezultacie zaczęto wprowadzać wiele ograniczeń, w dostępie do zawodu adwokata, w przynależności do Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego. (4) W konsekwencji tych wszystkich wydarzeń rozwinął się syjonizm i żydowski ruch socjalistyczny. (13)

RODZINA KRAMSZTYKÓW

Samuel Kramsztyk

Przodkowie Z.Kramsztyk byli rabinami, uczonymi w pismach talmudycznych. Pradziadek Icchak, starszy kahału (funkcja administracyjna w gminie), zajmował się handlem drewnem i zbożem na Pradze. Wraz z rodziną zginął 4 XI 1794 r. podczas rzezi cywilów dokonanej przez zwycięskie wojska carskie w czasie ostatniego starcia zbrojnego insurekcji kościuszkowskiej. Masakrę przeżył jedynie jego syn - Samuel. On też na początku XIX wieku przeniósł się z dzielnicy podmiejskiej Pragi do Warszawy, która po 1795 r. stała się miastem pruskim. Ważnym postanowieniem pruskiego „Regulaminu żydowskiego” był nakaz przyjmowania nazwisk. W wyniku tego procesu Samuel otrzymał niemieckie nazwisko Kramstüch, w późniejszej wersji spolszczone na Kramsztyk. (8,26,27,28)

Izaak Kramsztyk

Absolwentem Warszawskiej Szkoły Rabinów był ojciec Zygmunta Kramsztyka, Izaak (1814(?)-1889), syn Samuela, który po ukończeniu chederu, jak podają biografie, mimo niechęci ortodoksyjnego ojca, w latach 1832-6 uczył się w Warszawskiej Szkole Rabinów. (Ryc.1) Tam też został zatrudniony jako nauczyciel. W swoich kazaniach odnosił się do haseł patriotycznych i wartości obywatelskich. On też 10 III 1852 roku jako pierwszy miał wygłosić kazanie w języku polskich w nowej synagodze na ulicy Nalewki. W Warszawie pierwszą „synagogę postępową” otworzono w 1802 roku oraz głośzono w niej kazania w języku niemieckim. (11, 26,27,28)

W 1861 roku I.Kramsztyk współtworzył petycję, którą przedłożono margrabiemu Aleksandrowi Wielopolskiemu. W dokumencie Żydzi domagali się praw politycznych i obywatelskich oraz reformy szkolnictwa. Kramsztyk brał udział w manifestacjach patriotycznych, głosił kazania oraz współorganizował pogrzeby. Za działalność kaznodziejską przeciw władzy carskiej

Ryc. 1. Grób Izaaka Kramsztyka w Warszawie

został aresztowany i zesłany do Rosji dwukrotnie. Z drugiego zesłania powrócił w 1867 r. Nie mógł kontynuować działalności jako rabin i nauczyciel, gdyż władze zlikwidowały Warszawską Szkołę Rabinacką. Zamknięto również synagogę przy ul. Nalewki. W kolejnych latach wydał w j.polskim: „Kalendarz dla Izraelitów”, przekład części Talmudu z komentarzami oraz „Katechizm religii żydowskiej”. (26,27,28)

Izaak i Ewa z domu Fryling Kramsztykowie mieli 8 dzieci, dwie córki: Franciszkę i Natalię (o ich życiu nic nie wiadomo) oraz 6 synów: Stanisława (1841-1906); Jakuba (1846-1891), Marcelego (1848-1906); Zygmunta (1849-1920); Juliana (1851-1925); Feliksa (1854-1918). Wszystkie dzieci nosiły polskie imiona. Synowie chodzili wraz z innymi dziećmi zwolenników asymilacji do polskich szkół, a później ukończyli Szkołę Główną, od 1870 r. przemianowaną na Uniwersytet Warszawski. (25,26,27)

Stanisław Kramsztyk

Na Akademii Medyko-Chirurgicznej rozpoczął naukę Stanisław Kramsztyk (1841-1906). (28,29) W 1862 r. po włączeniu Akademii do Szkoły Głównej przeniósł się na Wydział Matematyczno-Fizyczny. Ten fizyk, przyrodnik i pisarz był współtwórcą Kasy Pomocy dla Osób Pracujących na Polu Naukowym im. Dr Józefa

Mianowskiego. Idee stworzenia tego typu kasy zrodziła się w 1879 roku na zebraniu wychowanków Szkoły Głównej. Pod zaborem rosyjskim praca naukowa Polaków była nisko opłacana lub traktowana jako działalność charytatywna. Tak jak inni absolwenci Wyższej Szkoły Handlowej brał udział w odczytach publicznych i spotkaniach w salonach prywatnych, publikował artykuły w czasopiśmie popularnonaukowym. (29,30) Wszystkie te formy aktywności społecznej, w dobie braku reprezentacji państwowej, stały się ważnym orężem w walce pozytywistów warszawskich o polską kulturę. By zarobić na życie S.Kramszyk wykładał w prywatnych szkołach fizykę i przyrodę, ze względu na żydowskie korzenie nie mógł znaleźć posady w szkołach publicznych. Był on ukochanym bratem Zygmunta. (31)

Julian Kramszyk

Medycynę w Szkole Głównej Handlowej studiował również młodszy syn I.Kramszyka - Julian (1851-1926). (32) W 1869 r. obronił on doktorat, ze względu jednak na swe żydowskie pochodzenie nie mógł kontynuować kariery akademickiej. Pracował jako lekarz miejscowy, potem ordynator w szpitalu dla dzieci żydowskich im. Bersonów i Baumanów. Kierował oddziałem chorób wewnętrznych. W czasie, kiedy na Uniwersytecie Warszawskim (w 1870 zlikwidowano SGW i powstał rosyjskojęzyczny Uniwersytet Warszawski (1870-1914)) nie istniała odrębna klinika pediatryczna, prowadził wykłady z zakresu badania i rozpoznawania chorób dziecięcych. (32) Zmarł w 1926 r., jako jedyny z synów I.Kramszyka został pochowany na cmentarzu Powązkowskim.

Marcel i Feliks Kramszykowie

Wykształcenie prawnicze zdobyli dwaj synowie Izaaka Kramszyka: Marcel i Feliks Kramszyk (1853-1918). (28,32) O życiu Marcela wiemy niewiele, mieszkał na Ukrainie. Feliks Kramszyk ukończył studia prawnicze w 1874 r. na Uniwersytecie Warszawskim. Pod koniec lat 80-tych XIX w. został radcą prawnym zakładów przemysłowych Lilpop, Rau i Loewenstein (fabryka istniała w latach 1866-1944). Od r. 1905 wykładał prawo cywilne i handlowe w prywatnej szkole handlowej Zgromadzenia Kupców m. Warszawy. (32)

Zygmunt Kramszyk (1849-1920) (Ryc.2)

Edukacja szkolna, studia, doktorat

Zygmunt Kramszyk urodził się 16 lipca 1849 r. Uczęszczał do Gimnazjum im. Ludwika Waryńskiego w gronie innych dzieci wykładowców i absolwentów Warszawskiej Szkoły Rabinów. (33,34,35) Szybko doceniony przez na-

Ryc.2 Zygmunt Kramszyk w 1879. Źródło: Biblioteka Narodowa w Warszawie.

uczycieli, wraz z Henrykiem Nusbaumem (przyszłym lekarzem i filozofem medycyny), wyróżniał się talentem pisarskim. (30) Nauczyciele rozbudzili w nich zainteresowanie przyrodą. (31) Przyrodnikami i zoologami byli również bracia Zygmunta i Henryka: Stanisław Kramszyk i Józef Nusbaum-Hillarowicz. (36) W 1867 r. Zygmunt Kramszyk uzyskał świadectwo dojrzałości. W tym samym roku podjął studia na Wydziale Lekarskim w Szkole Głównej Warszawskiej. Druga połowa lat 60-tych XIX to czas nasilonych represji popowstaniowych. (23,24) Reakcją polskich lekarzy i wykładowców SGW na działania rusyfikacyjne było założenie w 1866 r. dwóch czasopism: „Gazety Lekarskiej” i „Kliniki”. (22,24) W 1870 w „Gazecie Lekarskiej” została opublikowana praca, którą Z. Kramszyk napisał pod kierunkiem profesora fizjologii i filozofa medycyny Feliksa Nawrockiego. (37) Rok akademicki 1869/1870 rozpoczął historię Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Dwa lata później Zygmunt Kramszyk uzyskał dyplom. Rosjanie skutecznie tłumili ważniejsze ogniska wiedzy na rusyfikowanej uczelni. (23) Polityka władz dążyła do obniżenia poziomu uczelni. Brakowało zaplecza, bardzo ograniczono fundusze na rzecz Uniwersytetu, co odbijało się na jakości kształcenia. W 1873 Zygmunt Kramszyk został drugim ordynatorem (co odpowiada-

ło stanowisku bezpłatnego asystenta) w uniwersyteckiej Klinice Oftalmologicznej, gdzie nadal mimo polityki rasyfikacyjnej ordynatorem pozostawał Polak Zdzisław Geneli. (23) Przygotowywał się do doktoratu pod kierunkiem prof. Wiktora Szokalskiego, okulisty związanego z Instytutem Oftalmicznym. Z. Kramsztyk dokształcał się na własny koszt w klinikach w Berlinie i Wiedniu. W 1878 r. na posiedzeniu Towarzystw Nauk Ścisłych w Paryżu wygłosił wykład pt.: „Optometria obiektywna” (38). W 1879 r. doktoryzował się na podstawie rozprawy „O zmianach postrzeganych w oczach przy białaczce”. (39) Ze względów polityczno-społecznych nie mógł dalej kontynuować kariery naukowej, był to czas kiedy lekarzom pochodzenia żydowskiego utrudniano dalszą karierę uniwersytecką. (20) Objął stanowisko ordynatora oddziału ocznego w Szpitalu Starozakonnych w Warszawie. (34,35,36)

Ordynator oddziału ocznego Szpitala Starozakonnych w Warszawie (Ryc.3)

Świadczenie pomocy ubogim Żydom oraz dobroczynność była nakazem religijnym Tory, stąd wynikała rozbudowana działalność filantropijna gmin, do której

Ryc.3 Zygmunt Kramsztyk

zaliczano szpitale. (40) Finansowane one były z funduszy społecznych, dotacji, testamentów, zbiorów pieniężnych i przeznaczone były dla biedaków. Zamożni leczyli się w domach lub zagranicznych klinikach.(40,41)

Szpital Starozakonnych istniał od 1799 r. początkowo na ulicach Nowolipie, Marszałkowskiej, Zielonej i Pokornej. W 1842 roku został przeniesiony do nowego budynku między ulicami Inflancką i Pokorną. W 1879 r. placówka posiadała aptekę, synagogę, kuchnię, a od 1870 r. instalację wentylacyjną, centralne ogrzewanie, pralnię, wanny. Dysponowała 400 łózkami, po 12 łóżek w jednej sali. Od 1837 r. wprowadzono funkcję lekarza miejscowego (odpowiednik lekarza dyżurnego), który mieszkał w przydzielonym mieszkaniu na terenie szpitala i miał obowiązek wstawić się na wezwanie chorego. Placówka dysponowała również funduszem wspierania chorych, którzy opuścili szpital. W obrębie budynków szpitalnych wydzielono oddziały: wewnętrzny, chirurgiczny, psychiatryczny, istniała też osobna pracownia naukowa. W głównym dwupiętrowym budynku wychodzącym na ulicę Pokorną na 2 piętrze wydzielono sale dla chorych z dolegliwościami ocznymi i na tym oddziale pracę rozpoczął Z. Kramsztyk. Mimo wysiłków gminy dostosowania szpitala do standardów europejskich, sytuacja placówki była coraz gorsza. Brakowało łóżek dla coraz liczniejszej grupy zubożałych Żydów. Przeludnione oddziały nie pełniły funkcji leczniczej, lecz często jak to miało miejsce w przypadku jaglicy przyczyniały się do szerzenia epidemii. (14,15,16, 40)

Z powodu ciasnoty i niedogodnych warunków lokalowych w 1883 r. naczelny lekarz Józef Kinderfreund i ordynatorzy poszczególnych oddziałów podjęli decyzję o budowie nowej siedziby szpitala. (15) W działania na rzecz pozyskania protektorów i funduszy aktywnie włączył się Z. Kramsztyk. 25 czerwca 1883 r. zamieścił on w „Kurierze Warszawskim” artykuł „Nowy Szpital”, w którym tak charakteryzował siedzibę starego szpitala: *Z sąsiedniego placu i niebrukowanej ulicy przez otwarte okna wpada huk denerwujący: w bliskości szpitala mieści się stacja aparatów Bergera, to garbarnia. Mury są stare, wyziewami przesiąknięte: wentylacji nie ma.* (40) Działania lekarzy w 1887 r. poparł L. Natanson. Od tej pory zaczęła się zbiórka funduszy na budowę placówki wśród społeczności polskiej i żydowskiej. W 1887 roku zawiązał się Komitet Budowy Szpitala. W celu odszukania najlepszego wzorca pod planowaną instytucję L. Natanson oraz Z. Kramsztyk udali się do Niemiec, Austrii i Francji. (15) W eseju „O znaczeniu szpitali. Odczyt publiczny na dochód osad rolnych w r. 1892” (1892 r.) Z. Kramsztyk, tak przekonywał społeczeństwo do konieczności stworzenia nowoczesnej placówki leczniczej:

Szpital jest przede wszystkim przeznaczony dla biednych, ale dla nich jest bezwarunkowo koniecznym [...] Ludzi samotnych, pozbawionych rodziny, jest liczba niemała, a z ludzi niezamożnych społeczeństwo się przeważnie składa. W najcięższych przejściach swojego życia ci ludzie szpitala potrzebują i mieć go powinni, i to szpital uposażony w najlepsze warunki, jakie doświadczenie wieków wskazało [...] Szpital to najmiłsze dziecie miłosierdzia. (42)

W 1894 roku rozpoczęto budowę nowoczesnego szpitala na terenach zakupionych z części majątków Wielka Wola i Czyste, na obrzeżach Warszawy. (15) Projekt architektoniczny i założenia rozmieszczenia przestrzennego w pełni odnosił się do ustaleń opublikowanych w artykule „O znaczeniu szpitali”. Obszerny teren otoczono murem. Wybudowano 8 pawilonów: chirurgiczny, oftalmiczny, ginekologiczny, chorób płucnych i laryngologicznych, chorób wewnętrznych, chorób skórnych i wenerycznych, chorób zakaźnych i umysłowych oraz pawilon dla położnych z pracownią naukową. Budynki zostały skanalizowane i oświetlone. Sale liczyły po 2,4 lub 6 łóżek. W osobnych pawilonach znajdowały się: ambulatorium, budynki gospodarcze, dom dla służby oraz ochronka dla dzieci (dziś Szpital Wolski przy ul. Kasprzaka). Wokół szpitala wydzielono ulice i chodniki, kwietniki. W 1901 r. naczelnym lekarzem nowej placówki został Z. Kramsztyk. Uroczyste otwarcie Szpitala Starozakonnych miało miejsce w czerwcu 1902 roku. W tym samym roku w „Postępie Okulistycznym” znajdujemy informację, iż Z. Kramsztyk na własne żądanie został zwolniony od obowiązków naczelnego lekarza starozakonnych w Warszawie. (43) Przez kolejne dwa lata sprawował jeszcze funkcje ordynatora oddziału ocznego. W r. 1904 wycofał się z działalności szpitalnej. W 1905 roku Zygmunt Kramsztyk zrezygnował z członkostwa w Towarzystwie Lekarskim Warszawskim, przeciwstawiając się ograniczeniom przyjmowania na członków żydowskich lekarzy. Z tych samych powodów zaprzestał współpracy z „Gazetą Lekarską” i w 1907 r. zrezygnował z wydawania czasopisma „Krytyka Lekarska”. Do końca życia praktykował prywatnie, według opracowań biograficznych nadal lecząc ubogich bezpłatnie. (34, 35)

Budowa nowoczesnej siedziby szpitala na Czystym dla wielu lekarzy wydawała się okazją do przeprowadzenia tak niezbędnej reformy szpitalnictwa. Instytucje te przeżywały powolny upadek od 1866 r., kiedy to nadzór nad nimi przejęła Rada Dobroczynności Publicznej. (44) Podlegała ona bezpośrednio Ministerstwu Spraw Wewnętrznych w Petersburgu i wyznaczała rosyjskojęzycznego inspektora do kontaktu z dyrekcją szpitala. W konsekwencji działalności Rady zaniechano dyżurów, przestano organizować konkursy na ordynatorów, którzy mieli być mianowani przez władze. Mnożyły się

stanowiska „ordynatorów bez oddziałów”, przestano zatrudniać asystentów, lekarze nie zawsze otrzymywali pensję. (44) Funkcję lekarza naczelnego ograniczono do działań wykonawczych, a nie administracyjnych. Wszelkie decyzje dotyczące szpitala, należało konsultować z rosyjskojęzycznym inspektorem. Nadzieje na zmianę trudnej sytuacji przyniósł projekt ustawy z 1893 r. (44) Warszawscy lekarze, między innymi Zygmunt Kramsztyk, podjęli żywą dyskusję nad postulowanymi reformami, polemikę tą można prześledzić w kolejnych numerach „Krytyki Lekarskiej”. (45,46,47,48,49,50,51) Władze rosyjskie zaczęły prześladowania lekarzy, wielu ze środowiska Szpitala Żydowskiego. (4)

Drugim problemem z jakim borykali się twórcy szpitala na Czystym była kwestia utrzymania tak rozległej, znajdującej w niedogodnie komunikacyjnie odległości od miasta placówki leczniczej. (4,15) W czasopiśmie „Izraelita” bacznie relacjonowano kolejne etapy budowy szpitala oraz dylematów z jakimi się on borykał. (4) Z. Kramsztyk poddawał krytyce pomysł wydzielenia w szpitalu sal dla zamożnych. (51) Szpital borykał się z problemem kradzieży mienia, brakiem personelu medycznego. Istniał też problem z regulacją przyjęć pacjentów. (4) Decyzje o przyjmowaniu chorych podejmowały władze policyjne, a nie lekarz naczelnny. Pod wpływem nacisków władz szpital zmuszono do zwiększenia ilości łóżek, a co za tym szło do obniżenia jakości usług medycznych (51). Sytuacji placówki leczniczej nie poprawiła się w 1907 r., kiedy zarząd nad szpitalami przejęły władze miejskie. Reformę szpitalnictwa przeprowadzono dopiero w 1928 r. (44)

Zygmunt Kramsztyk lekarz-higienista (Ryc.4)

W mowie składającej hołd zmarłemu w 1896 roku L. Natansonowi Z. Kramsztyk zdefiniował swoją wizję pracy społecznej:

„Człowiek jest całością w sobie, a zarazem częścią wielkiej całości, społeczeństwa [...] cała wartość moralna człowieka i pożytek jego społeczny polegają na rozwoju i przewadze instynktów społecznych nad osobistymi i szczęśliwym jest społeczeństwo, które wielką liczbę takich jednostek posiada.” (42)

Wraz z rozwojem przemysłu i wzrostem liczby żyjących w nędzy robotników w Europie od XVIII w. rozpoczęła się era medycyny społecznej i lekarzy-higienistów. Na ziemiach polskich w dobie braku instytucji państwowych funkcja ta zostanie ściśle połączona z ideami narodowo-wyzwoleńczymi. W I połowie XIX wieku w Warszawie pionierami medycyny społecznej byli: Tytus Chałubiński, Henryk Fryderyk Hoyer, Feliks Nawrocki, twórcy i wykładowcy Szkoły Głównej Warszawskiej. Swoim studentom przekazali oni potrzebę działania na rzecz rozwoju świadomości higieny publicznej oraz niesienia bezpłatnej pomocy medycznej

Ryc.4 Zygmunt Kramsztyk

najbiedniejszym warstwom społecznym. Z. Kramsztyk należał do drugiego pokolenia warszawskich higienistów, tak jak większość pozytywistów dostrzegał konieczności edukacji społecznej, uważał, iż każdy powinien korzystać z dobrodziejstw medycyny. (42) Pisał artykule „Pewność w leczeniu”:

Każdy chory ma prawo być leczonym i obowiązkiem jest społeczeństwa zadowolić go pod tym względem... Nawet tam, gdzie lekarz jest przekonany, że żadnej choremu nie przyniesie korzyści, obecność jego nie jest wcale zbyteczną. I w tych razach lekarz jest potrzebny i samą obecnością swoją... przynosi pożytek. I w zupełnie rozpaczonych już przypadkach, u umierających, aż do ostatniej chwili życia, lekarz jest na swoim miejscu i spełnia swe powołanie, choć wie, że nie leczy. (42)

W 1896 r. powstało Towarzystwo Higieniczne (wcześniej działał Komitet Higieny Publicznej) przy Warszawskim Towarzystwie Lekarskim. Z. Kramsztyk aktywnie włączył się w jego działalność. W publicznych odczytach, artykułach poruszał kwestie tworzenia programu walki z jaglicą, postulował tworzenie sanatoriów, mówił też o potrzebie kształcenia lekarzy prowincjonalnych. (52) W 1905 roku mimo, że Zygmunt Kramsztyk zrezygnował z członkostwa w Towarzystwie Lekarskim Warszawskim, nie zaniechał działalności edukacyjnej. Był współtwórcą Towarzystwa Medycyny Społecznej. (53) W 1907 r., niecały rok po śmierci swego brata Stanisława Kramsztyka, powołał do życia Towarzystwo Miłośników Przyrody, w ramach którego organizował działania popularyzujące kontakt z przy-

rodą: organizował wykłady, „uroczystości wiosenne dla dzieci”, wycieczki za miasto, pogadanki o przyrodzie, wystawy przyrodnicze w salach Towarzystwa Ogrodników Warszawskich (wystawa „Miasta-ogrody”). (31,34) Był propagatorem tworzenia „miast-ogrodów” jako alternatywy do chaosu miast przemysłowych, ich przeludnienia i w konsekwencji rozwoju chorób epidemiologicznych. Koncepcja ta, której twórcą był Brytyjczyk Ebenezer Howard (1850-1928) zakładała świadome projektowanie miast, tak by łączyły cechy wielkomiejskie (możliwości, rozrywki i wysokie płace) oraz wiejskie (piękno, świeże powietrze, niskie opłaty). (54) Z. Kramsztyk podjął również nieudane próby założenia w Warszawie Muzeum przyrodniczego oraz ogrodu zoologicznego. (31)

Hobbystyczny badacz kultury języka polskiego (Ryc.5)

W twórczości Zygmunta Kramsztyka kwestia poprawności językowej artykułów medycznych i metodologii ich konstruowania zajmuje szczególne miejsce. Działania w tej kwestii, jak również inicjatywa ułożenia polskiego słownictwa medycznego podjęli w latach 50 tych XIX członkowie Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego. (25,55) 1 stycznia 1881 r. 28 warszawskich lekarzy zakupiło „Gazetę Lekarską”, w celu rozpowszechniania swoich poglądów na naukę. (55) Jedną

Ryc.5 Zygmunt Kramsztyk

z tych osób był Zygmunt Kramsztyk. W 1900 r. liczba właścicieli przekroczyła 50 osób. (55) Z. Kramsztyk pisał dużo, pisał prace naukowe, szkice krytyczne, eseje, teksty poświęcone analizie dzieł romantyków. W eseju „Czy medycyna jest nauką, czy sztuką?” odnotował:

„Kaźda praca piśmiennicza, choć przedmiotem jej sę badania naukowe, jest po części dziełem sztuki i do pewnego stopnia jako dzieło sztuki powinna być dokonana [...] istnieją dwa rodzaje książek i w ogóle prac naukowych czy literackich: jedne dostarczają tylko wiadomości, drugie pobudzają umysł do pracy, podniecają i twórczość jego podnoszą.” (42)

Zamiłowanie do literatury wyniósł z domu rodzinnego. Powstanie listopadowe zmusiło część inteligencji polskiej do emigracji. Do Paryża wyjechali m.in. Joachim Lelewel, Adam Mickiewicz i Cyprian Norwid. (10,11) Zaczęli oni zabiegać o podstawowe prawa demokratyczne (wolność, równość i braterstwo), stając się przywódcami ideowymi dużej grupy Polaków i części Żydów. Ideały braterstwa polsko-żydowskiego przedstawiane w literaturze i programie politycznym demokratycznych ugrupowań emigracyjnych realizowały się podczas walk wyzwoleniczych na ziemiach polskich, w czasie powstania listopadowego (1831), Wiosny Ludów (1848) i powstania styczniowego (1864) Żydzi zaangażowani w ruch narodowo-wyzwoleniczy postrzegali wolną Polskę jako gwaranta praw obywatelskich i swobód religijnych. (19) Dla wielu Żydów, w tym rodziny Kramsztyków, poeci doby romantyzmu stali się ideowymi i moralnymi przywódcami, a ich twórczość stała się ważnym odniesieniem dla kształtowania tożsamości kulturowo-obywatelskiej, w tym przywiązania do kultury języka polskiego, tak ważnego elementu zwolenników judaizmu reformowanego. (10,11) W 1907 roku Zygmunt Kramsztyk wydał drukiem szkice krytyczne „Bohaterowie Pana Tadeusza” (1907). Szczególną uwagę poświęcił on analizie postaci Żyda Jankiela, karczmarza, reprezentującego cechy uczciwości i wzorowego obywatela, który posługiwał się piękną polszczyzną. Warto podkreślić w tym miejscu, że Rosjanie utrwalili w tym czasie stereotypowy obraz mieszkającego na wsi Żyda-karczmarza, oszusta. (19)

W 1897 roku Z. Kramsztyk założył czasopismo „Krytyka Lekarska”. (56) W prospekcie pisał:

Myśli samodzielnej, śmiałej, a ściślej, myśli swojskiej służyć pragnie „Krytyka Lekarska”. Staraniem jej będzie: rozbiierać i rozważać zasadnicze, ogólne, pojęcia naukowe, przedstawiać historię poglądów i metod, uwydatniać każdą pracę, mającą wartość naukową i chronić ją od zapomnienia, przedstawiać całą działalność wybitniejszych uczonych i lekarzy, wykazywać z całą względnością braki i wady dzieł i artykułów naukowych. (42)

Był autorem ponad 60 prac z zakresu medycyny, głównie z zakresu okulistyki. Jego dorobek okulistyczny

został omówiony niedawno w innej pracy. [?] Interesowały go zagadnienia rokowania lekarskiego, miejsca medycyny w nauce i sztuce, statystyki lekarskiej, granice i możliwości okulistyki, problemy doświadczenia lekarskiego. (42) Dorobek z lat 80-tych i 90 -tych zebrał w formie książkowej w wydanym w 1899 r. zbiorze „Szkice krytyczne z zakresu medycyny”. (42) Był to zbiór prac, które ukazały się drukiem w „Gazecie Lekarskiej”, „Krytyce Lekarskiej” „Przeglądzie Lekarskim”, „Tygodniku Ilustrowanym”, „Pamiętniku Tow. Lek. War.” Publikował artykuły w czasopismach „Ate-neum”, „Izraelita”, „Zdrowie”. Publikował prace w dostępnych polskich czasopismach: „Medycynie”, „Nowinach Lekarskich”, „Przeglądzie Okulistycznym”, był również jednym ze współwłaścicieli tego ostatniego.

Zygmunta Kramsztyka refleksja na temat medycyny

Zygmunt Kramsztyk naukę pojmował w kategoriach pozytywistycznych, zwłaszcza w kwestii jej użyteczności dla społeczeństwa. Pisał o Karolu Darwinie, Jędrzeju Śniadeckim, gromadził bibliotekę, którą po śmierci odziedziczyły instytucje naukowe. (34) Nauka była dla niego niezwykle istotny elementem rozwoju kultury narodowej. Patrząc z tej perspektywy na zadania rozwoju medycyny, krytykował, tak jak większość działaczy pozytywistycznych, zjawisko powszechnej emigracji ekonomicznej lekarzy z Królestwa Polskiego. Pisał:

„Polak, który za granicę zdobył naukę i tam na naukowym stanowisku pozostał, tam ma swój punkt oparcia i pole dla swej działalności, już jako uczoney nie do nas należy. Nas zdobiją ci uczeni, jak polysk klejnotu, jak blask odległej gwiazdy, ale ich światło obcych oświeca. Do nich żalu mieć nie możemy”. (42)

Wiedzę medyczną postrzegał jako ciągłe zbieranie doświadczenia i indywidualne podejście do każdego przypadku. W innym miejscu odnotował: najważniejszą zaletą umysłu, do naukowych zwracającego się zagadnień, jest ciągła niewiara, akt kliniczny, ciągłe sprawdzanie nawet najponętniejszych poglądów...” (42)

Zygmunt Kramsztyk był jednak przede wszystkim humanistą, umysłem krytycznym, potrafił spojrzeć z perspektywy na osiągnięcia medycyny końca XIX w. W czasach fascynacji jej możliwościami, w dobie przewrotu mikrobiologicznego i zainteresowaniem dokonaniem Ludwika Pasteura oraz Roberta Kocha tak pisał na temat eksperymentów dokonywanych na zwierzętach:

Jest to bardzo zwykłe zboczenie umysłu ludzkiego, że środek, który do celu miał jakiegoś zaprowadzić, za sam cel swych dążeń uważa i zapomina o względnej jego wartości ...Ludzie o miernych umysłach widzą tylko eksperyment i jego wynik, więc sądzą, że wwisekcją nawpół bezmyślną rozwiążą wielkie zagadki natury. W zapale czynności, w gonitwie za sławą, już samo dokonywanie doświadczeń wydaje im się pracą na-

ukową, a ilość dokonanych wiwisekcji – miarą wartości naukowej człowieka... (42)

Ciekawa jest również jego refleksja na temat specjalizacji w rozwoju medycyny, rozumiał ją jako etap rozwoju:

Katarakta i jaskra [...] źródło tych chorób niewątpliwie tkwi głęboko w organizmie; ale to źródło jest nieznanne, a jedyne sposoby jakimi dziś kataraktę i jaskrę trwale usunąć umiemy [...] są to operacje. Gdyby operacje, jako sposoby leczenia, nie istniały, nie rozwinęłyby się z pewnością żadne specjalności lekarskie; jeżeli uda się kiedyś nauce zastąpić te sposoby innymi [...] specjalności istnieć przestaną. (42)

Pod koniec swojego życia Z. Kramsztyk zachorował na raka wątroby. Zmarł na serce 30 V 1920 roku. Pocho-

Ryc.6 Grób Heleny i Zygmunta Kramsztyków w Warszawie

wany został na cmentarzu starozakonnych w Warszawie. (Ryc.6).

Filozofia medycyny Zygmunta Kramsztyka

Kluczowymi problemami rozważań przedstawicieli polskiej szkoły filozofii medycyny były kwestie statusu metodologicznego medycyny oraz teorii poznania lekarskiego. Z jednej strony toczono spory o rozumienie istoty medycyny: czy jest ona nauką czy sztuką, z drugiej zaś dążono do wyjaśnienia sposobów racjonalizacji poznawanej przez lekarza rzeczywistości chorobowej. Kwestie te znalazły odzwierciedlenie w twórczości jednego z najważniejszych przedstawicieli polskiej szkoły

filozofii medycyny Zygmunta Kramsztyka. Podawał on argumentację na rzecz rozumienia medycyny jako przede wszystkim sztuki wykonawczej która stopniowo w procesie rozwoju historycznego internalizuje racjonalny ideał nauki [58]. Podkreślał, że „prawdziwie racjonalne leczenie” stanowi cel rozwoju historycznego medycyny, który może nie być nigdy w pełni osiągalny. W przekonaniu Kramsztyka spełnienie tego celu byłoby równoznaczne z możliwościami opisywania zarówno stanów zdrowia jak i choroby w postaci ścisłych formuł matematycznych, jak bowiem stwierdzał: „Prawdziwie racjonalne leczenie wymaga więc, abyśmy stan chorego, chorobę, ujął mogli w formułę matematyczną a różnica między tą formułą, a formułą, wyrażającą zdrowie, stan prawidłowy, da nam w rachunku właściwe lekarstwo także w matematycznym wyrażeniu.” [59] Zgodnie więc z tą ideą zadania medycyny jako nauki racjonalnej powinny być kształtowane przez te same wymogi ścisłości i wyrażności jakie obowiązują w matematyce i jakie stały się inspiracją dla kartezjańskiego racjonalizmu. Uświadamiając sobie aktualną nieosiągalność tych wymogów w praktyce medycznej Kramsztyk traktuje kategorię „racjonalności leczenia” jako wzorcowy ideał normujący rozwój medycyny a nie jako jej aktualny i fundamentalny komponent: „leczyć chorych, kierując się wyłącznie rozumem, to cel wyraźny, ku któremu sztuka nasza dąży i do którego, choć zwolna, zbliża się niewątpliwie.”[59] Podkreślał jednocześnie, że „racjonalne leczenie ma bez wątpienia i strony dodatnie, spełnia ważne zadanie w nauce. Każda teoria wywołuje nowe metody leczenia, a choć nie wszystkie pozostaną trwale w nauce, choć pozostałe dla innych służyć będą celów, niż im pierwotnie przeznaczono, to wszakże część ich sztukę lekarską wzbogaci” [59].

Rozumienie przez Kramsztyka medycyny jako przede wszystkim sztuki doskonale ilustrują jego poglądy dotyczące kwestii poznania lekarskiego. Był on przekonany, że zjawiskiem koniecznym w pracy lekarza a jednocześnie decydującym o statusie medycyny jest konieczność syntetyzowania elementów danych empirycznych, naukowego racjonalizmu, doświadczenia klinicznego, aspektów etycznych i psychospołecznych. Zauważał on bowiem, że „jest w postępowaniu lekarza pewna chwila, chwila namysłu i wahania, kiedy ukończył badanie chorego i ma swoje rady wypowiedzieć. Bardzo wiele względów składa się na tę walkę: i naukowe wiadomości i przebyte doświadczenie i litość nad chorym i wzgląd na własną sławę. [...] Postępowanie lekarza musi być połączeniem rozumu i doświadczenia, gdzie wszakże doświadczenie ostrożnie przyjmuje wyniki, przez rozum podane, i doświadczenie, nie rozumowanie, rozstrzygającą gra rolę.”[59] Kramsztyk

podkreślał że lekarz najbardziej pożądane efekty własnej pracy osiąga wtedy gdy w wykonywanych przez niego czynnościach nad elementami czysto racjonalnymi dominuje komponent „rzemieślniczy”. Zastrzegał jednocześnie, że rozdzielanie w praktyce medycznej nauki i sztuki jest niemożliwe. [58]

W odniesieniu do kwestii poznawania przez lekarza rzeczywistości chorobowej Kramsztyk sygnalizował podobne intuicje jakie wyraził przeszło trzy dekady później ostatni z przedstawicieli polskiej szkoły filozofii medycyny – Ludwik Fleck. W koncepcji stylów myślowych Flecka znajduje się analogiczna idea jaką wcześniej wyraził Kramsztyk identyfikując proces ukierunkowywania postrzegania rzeczywistości chorobowej i działania lekarskiego przez posiadaną wiedzę: „[...] ludziom różnych zawodów muszą wobec tego samego przedmiotu rozmaite myśli napływać do głowy. [...] Przede wszystkim każde działanie nasze oczywiście od wiadomości nabytych zależy; sztuka jest córką wiedzy. Jeżeli wywierać mamy jakiegokolwiek działanie rozumne dla osiągnięcia świadomego celu, musimy o przedmiocie i o samym działaniu naszym już uprzednio coś wiedzieć.” [60] Myśli te stanowią naukową „przepowiednię” psychosocjologii wiedzy i teorii stylów Ludwika Flecka opierającej się na przekonaniu, że aby dostrzec określony przedmiot w polu percepcyjnym najpierw trzeba dysponować wiedzą odnoszącą się do niego [61].

Podsumowanie

Zygmuntowi Kramsztykowi przyszło żyć w czasach dynamicznych przemian w kulturze żydowskiej i nauce medycznej. Był jednym z potomków twórców judaizmu reformowanego, którzy włączyli się w działalność kulturalno-społeczną Warszawy. Czuł się Polakiem, w pełni odpowiedzialnym za rozwój narodowej kultury oraz edukację higieniczną, kładł duży akcent na zmiany w wyobrażeniach na temat szpitali i ich roli społecznej. Wywodził się z ubogiej rodziny, ciężką pracą i chęcią uczenia się stał się znanym i cenionym okulistą. Wychowany w polskiej kulturze, pozostał wierny judaizmowi, a pracując w Szpitalu Starozakonnym, starał się poprawić los ubogich Żydów. Jednym z głównych wyzwań zwolenników judaizmu reformowanego był walka ze stereotypami na temat wyznawców religii możeszowej. Podjął ją również Z.Kramsztyk, odnosząc się do postaci Polskiego-Żyda, bohatera „Pana Tadeusza”. Przeciwwstawiał się emigracji ekonomicznej. Jego uwagi na temat metodologii pisanie prac naukowych oraz teza iż nauka medyczna jest ciągłą drogą poszukiwania coraz lepszych rozwiązań w wielu kwestiach pozostają uniwersalną lekcją dla współczesnych naukowców.

Piśmiennictwo:

1. Jahnson P. *Historia Żydów*, Wydawnictwo Platan, Kraków 2004, s. 219-306, 312-419.
2. Sorokin D., *The transformation of German Jewry 1780-1840*, Oxford University Press, New York, Oxford 1987, 20-22.
3. Meyer M.A., *The origins of the Modern Jewish. Identity and European Culture in Germany 1749-1824*, Wayne State University Press, Detroit 1967, 14-16.
4. Kołodziejska Z., „Izraelita” (1866-1915). *Znaczenie literackie i kulturowe czasopisma*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. UJ, Kraków 2014, 10-14, 64.
5. Haskala, w: *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, oprac. Borzymińska Z., Żebrowski R., t. 1, Prószyński i Spółka, Warszawa 2003, 113-115, 829-832.
6. Żebrowski R., *Kalmanson Jakub*, w: *Polski Słownik Judaistyczny*, http://www.jhi.pl/psj/Kalmanson-%28h%29n_%28Calmanson%29_Jakub_%28Jacques%29
7. Polonsky A., *Dzieje Żydów w Polsce i Rosji*, PWN, Warszawa 2014, 104-176
8. P.Fijałkowski, *Generalne Urządzenie Żydów w Prowincjach Prus Południowych i Nowo-Wschodnich (online)* http://www.jhi.pl/psj/Generalne_Urzedzenie_Zydw_w_Prowincjach_Prus_Poludniowych_i_Nowo-Wschodnich/ dostęp 21.04.2016
9. *Historja Żydów w Polsce od Sejmu Czteroletniego do wojny europejskiej (1788-1914)*, oprac. Hirszhorn S., Wydawnictwo B-cia Lewin – Epstein i S-ka, Warszawa 1921, 46-49, 52-87, 95-102, 112-113, 116-171, 187, 195-196, 203-206, 220-253, 269-270, 206 http://rcin.org.pl/Content/15896/WA-248_32581_F-22-025_hirszhorn-historia-o.pdf
10. Kołodziejczyk R., *Przemiany społeczno-kulturowe w środowisku ludności żydowskiej w Królestwie Polskim w XIX wieku*, [w:] *Kultura Żydów Polskich XIX-XX wiek*, Kieleckie Towrzystwo Naukowe, Kielce 1992, 11-22
11. Nussbaum H., *Szkice historyczne z życia Żydów w Warszawie*, Druk K.Kowalewskiego, Warszawa 1881, 53-97, 105-200
12. Szczepański J., *Spoleczność żydowska Mazowska w XIX i XX wieku*, WSH, Pułtusk 2005, 125-119
13. Bratkowski S., *Pod tym samym niebem. Krótka historia Żydów w Polsce i stosunków polsko-żydowskich*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, 83-122
14. Fuks M., *Żydzi w Warszawie: życie codzienne, wydarzenia, ludzie*, Sorus Wydawnictwo i Drukarnia Cyfrowa, Poznań 2010, 67-119, 74-75, 146-204
15. Zalewska G., *Warszawa*, w: *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, oprac. Cała A., Węgrzynek H., Zalewska G., Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, 362-363

16. Móravski K., *Kartki z dziejów Żydów warszawskich*, Wydawnictwo Nowy Świat, Warszawa 2011, 8-26; 35-47
17. Cała A., *Szkoła Rabinów*, w: *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, oprac. A.Cała, H.Węgrzynek, G.Zalewska, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, 335
18. Krajewski S. *Historia*, w: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. J.Tomaszewski, A. Żbikowski, Cyklady, Warszawa 2001, s. 132-159
19. Migracje, w: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. J.Tomaszewski, A. Żbikowski, Cyklady, Warszawa 2001, s. 375-382
20. Zalewska G., *Struktura zawodowa ludności żydowskiej i też, Szkolnictwo*, w: *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, oprac. A.Cała, H.Węgrzynek, G.Zalewska, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, s. 322-324, s. 332-335.
21. *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, red. Tomaszewski J., Żbikowski A., Cyklady, Warszawa 2001, 282-283.
22. Żurawicka J., *Inteligencja warszawska w końcu XIX wieku*, PWN, Warszawa 1978, s. 185.
23. Zwolski S., *Wyższe szkolnictwo medyczne*, w: Noszczyk W. (red.), *Dzieje medycyny w Polsce*, t. 1, PZWL, Warszawa 2015, 181-187, 414.
24. Kołodziejczyk R., *Warszawskie środowisko naukowe epoki pozytywizmu*, w: *Nauka i szkolnictwo wyższe w Warszawie*, red. Kazimierski J., Kołodziejczyk R., Kormanowa Ż. I wsp., PWN, Warszawa 1987, s. 39-61
25. Żbikowski A., *Antysemityzm*, w: *Żydzi w Polsce. Dzieje i kultura. Leksykon*, (red.) Tomaszewski J., Żbikowski A., Cyklady, Warszawa 2001, 19-24
26. Borzymińska Z., *Kramsztyk Izaak*, w: *Polski Słownik Judaistyczny*, http://www.jhi.pl/psj/Kramsztyk_%28Kramstuck%29_Izaak_%28Icchak_Izydor%29
27. Wein A., *Kramsztyk Izaak*, w: *PSB*, (red.) Leśnodorski B., Ossolineum, PAN, 1970, t. XV, z. 64, 133-134
28. *Kramsztyk Isaack*, w: *The Jewish Encyclopedia*, vol. 7, New York and London 1904, 569
29. Dormus K., *Stanisław Kramsztyk – popularyzator, pedagog, erudyta (1841-1907)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 41 (2002), 151-191.
30. Biała J., *Stanisław Kramsztyk – popularyzator wiedzy o Ziemi, meteorytach i Wszechświecie*, „Acta Societatis Metheoriticae Polonorum, Rocznik Polskiego Towarzystwa Meteorytowego”, vol.3, 2012, 7-16
31. Jankowski E., *Zygmunt Kramsztyk jako przyrodnik*, „Warszawskie Czas. Lekarskie”, 1926 r., nr 11, 494-496
32. Ostrowska T., *Kramsztyk Julian*, w: *PSB*, (red.) Leśnodorski B., Ossolineum, 1970, T. XV/1, z.64, 133
33. Muszalski E., *Kramsztyk Feliks*, w: *PSB*, (red.) Leśnodorski B., Ossolineum, 1970, T. XV/1, z.64, 132-133
34. Wein A., *Kramsztyk Zygmunt*, w: *PSB*, (red.) Leśnodorski B., Ossolineum, 1970, T. XV/1, 133
35. Gonet T., *Społeczno-lekarska działalność dr Zygmunta Kramsztyka*, w: *Sylwetki polskich lekarzy-humanistów XIX i XX wieku*, (red.) Obara M., AM im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 1989, 23-47
36. Krakowiecka L., *Kramsztyk Zygmunt, the Polish School of Philosophy of Medicine*, „Philosophy and Medicine” Vol. 37, 1990, 121-135
37. Kramsztyk Z., *O wpływie korzeni tylnych rdzenia kręgowego na pobudliwość przednich*, „Gazeta Lekarska”, 1870, R.5, T.9, nr 14,
38. Tenże, *Optometria obiektywna*, Pamiętnik Towarzystwa Nauk Ścisłych w Paryżu, t.11 (1879), 1-46
39. Tenże, *O zmianach postrzeganych w oczach przy biatałczce*, „Pam. Tow. Lek. Warsz.” 1878, red. Dobrski K., t.74 1878, z. 3, 576-589-
40. Micwa H., w: *Polski Słownik Judaistyczny*, t. 2, oprac. Borzymińska Z., Żebrowski R. ; [aut. hasel Natalia Aleksium], Prószyński i S-ka, Warszawa 2003, 150
41. Kramsztyk Z., *Nowy szpital*, „Kurjer Warszawski”, nr 157, 1883, s. 9
42. Tenże, *Szkice krytyczne z zakresu medycyny*, Skład Główny w Księgarni E.Wendego i Spółki, Warszawa 1899, 21-24, 37, 44, 66-78, 97, 171, 230, 235, 271, 273 282-303
43. Ogłoszenie, „Postęp okulistyki”, X, 1902, R I, s. 466
44. Podgórska-Klawe Z., *Od hospicjum do współczesnego szpitala. Rozwój historyczny problematyki szpitalnej w Polsce do końca XIX wieku*, Ossolineum 1981, s. 65-76
45. Kramsztyk Z., *O potrzebie zreformowania rady miejskiej warszawskiej dobroczynności publicznej*, „Kryt. Lek.”, 1897, R.I, nr 5, 186-187
46. Tenże, *Koczujące oddziały okulistyki*, „Kryt. Lek.”, 1898, R.2, nr 1,
47. Tenże, *Stanowisko lekarzy w szpitalu*, „Kryt. Lek.”, 1898, R. II, nr11, 316-320.
48. Kramsztyk Z., Jakimiak B., Zieliński E., Jakowski M., *Raport Komisji wyznaczonej przez p. Prezesa wydziału higieny szpitali i przytułków Tow. Hyg. Warsz. Do skreślenia ogólnego programu zajęć tego wydziału*, „Kryt. Lek.”, R.4, 1900, nr 9, 238-243.
49. Kramsztyk Z., *W sprawie lekarzy Towarzystwa Ubezpieczeń*, „Kryt.Lek.”, 1900 nr 10, 286-288.
50. Tenże, *Felczerzy w szpitalu*, „Kryt.Lek.”, 1900, nr 11, 290-293.
51. Tenże, *Konkursy szpitalne*, „Kryt.Lek.”, 1903 nr 7, 169-171.
52. Tenże, *Przyjmowanie chorych do szpitala*, „Kryt. Lek.”, 1904, 184-188.
53. *U progu Polskiego Towarzystwa Medycyny Społecznej 1905- 1916*, oprac. A.Owoc., I. Bojar, T Gajewski, Wyd. Nowe Zdrowie Publiczne, Zielona Góra 2012, 1-27.

54. Szczęśniak EM, Miasto-ogród jako wzorzec kształtowania ładu przestrzennego, Warszawa, 2012, 7-11 (online)
http://zalesie-dolne.pl/public/content/File/pdf/praca_mgr.pdf/, dostęp 24.03.2016
55. Ostrowska T., *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku.(1800-1900). Zarys historyczno-bibliograficzny*, Ossolineum, 60-61, 76-77.
56. Jeszke J., *Zygmunt Kramsztyk i jego „Krytyka Lekarska”*, w: *Polscy lekarze Żydzi w XIX i XX w.*, (red.) Podgórska-Klawe Z., Wydawnictwo IH N PAN, Warszawa 2010, s. 20-23.
57. Grzybowski A., Polak A, Kazało T, Sak J, Jońska-Szuskiewicz K. Zygmunt Kramsztyk (1849-1920) – najwybitniejszy filozof nauki wśród polskich okulistów 19 i 20 wieku. *Klinika Oczna* 2016; 118: 78-85.
58. Maćkowiak Z. Zygmunt Kramsztyk [w:] Musielak M, Zamojski J (red.) *Polska Szkoła Filozofii Medycyny – przedstawiciele i wybrane teksty źródłowe*. Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, Poznań 2010, s. 84-98.
59. Kramsztyk Z. Racjonalne leczenie. *Gazeta Lekarska* 1887;7:187-195.
60. Kramsztyk Z. *Szkice krytyczne z zakresu medycyny*. E. Wende i s-ka, Warszawa 1899, s. 115-117.
61. Fleck L. Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv. Basel, 1935.